

Régi Magyarországi Nyomtatványok hagyományos formában és CD-ROM-on

A régi hazai nyomtatványok bibliográfiai regisztrálásának fontos állomásához érkezett a magyar tudományosság a közelmúltban: megjelent a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 3. kötete, illetve az *Arcanum Adatbázis Kft.*, az *Akadémiai Kiadó* és az *Országos Széchényi Könyvtár* CD-ROM-on hozzáférhetővé tette Szabó Károly bibliográfiájának első és második részét, Sztripszky Hiador azokhoz készült pótlásait és az RMNY eddig megjelent tomusait.

A korai nyelvi és területi hungarikumok bibliográfiai adatainak elektronikus hordozón történő közreadása természetesen elképzelhetetlen lett volna a nemzeti könyvtár RMNY szerkesztőségének közreműködése nélkül. A lemez megjelentetéséhez is az adta az indokot, hogy újabb húsz év (1636–1655) magyarországi szellemi élete nyomtatott forrásainak kritikai apparátussal ellátott tudományos célú számbavétele befejeződött. Illetve nem is fejeződött be, hiszen – ha egyre csökkenő számban is – azért csak kerülnek, kerülhetnek elő újabb töredékek, netán egész könyvek; ezért – és a kutatási módszerek további finomodása következtében – részleteiben helyenként még módosulhat a magyar könyvtermés korai századairól alkotott kép. Pontosabban tehát úgy fogalmazhatunk, hogy lezárult a régi könyvek feltárásának egy újabb szakasza, és az eddigi kutatási eredmények szélesebb körben váltak hozzáférhetővé.

Hogy mi az RMNY, meglehetősen reménytelen vállalkozás egy mondatban, definíciószerűen meghatározni. Bibliográfia – tűnik kézenfekvőnek a válasz. Az *is*, természetesen. (Tekintsünk most el attól az egyébként nem jelentéktelen problémától, hogy mit jelent a 'bibliográfia' fogalom tartalma; az elméleti kérdések iránt érdeklődő még ma is haszonnal tanulmányozhatja Csűry István évtizedekkel ezelőtt a kérdésről írt tanulmányait.) És még sok minden más. Mindenekelőtt az eddig megjelent három kötet mintegy két évszázad magyar szellemi élete pontosan körülhatárolt szeletének páratlan bőségű adattára. Túlzás, nagyfokú túlzás lenne, ha eleink jócskán öntelt és elbizakodott kijelentése nyomán („Extra Hungariam non est vita”) valami olyasmit állítanánk, hogy az RMNY tartalmazza a XVI–XVII. századi magyar művelődés forrásanyagának egészét. Nem, ez természetesen nem igaz; a szellemi élet nem szűkíthető le az írásosságra, még kevésbé a nyomtatott kútfőkre. Azt viszont bátran kijelenthetjük, hogy egy időszak kultúrájának írásos monumentumai jelentik a kulcsot a művelődéstörténeti korszakok valódi lényegének – gondolkodásának, mentalitásának, vallásának, filozófiájának – egzakt megismeréséhez, a könyvnyomtatás terjedésétől kezdődően pedig fokozatosan növekszik a jelentősége a többszörözöttekének. Kultúránk verbális, ennek leképezése az írás, a gondolati struktúrák grafikai jelekké transzformálása. Írásos források (vagy szóbeli közlések) nélkül a különféle jelenségek, tárgyak, eszközök, művészeti alkotások értelmezhetetlenek; legfeljebb csak formájuk, de nem szubsz-

tanciájuk vizsgálható tudományos módon. (Azoknak, akik a képi vagy tárgyi források meghatározó jelentőségét hangsúlyozzák a megismerésben, érdemes megfontolni André Leroi-Gourhan véleményét. A XX. századi ősrégészet nagy szellemisége „Az őstörténet kultuszai” című kötetében szakterülete nehézségeinek érzékeltetésére hozza fel azt a példát, hogy mit tudhatna meg a kereszténység lényegéről, a Megváltásról például pusztán a templomi képekből, szobrokból, kegytárgyakból egy olyan civilizáció képviselője, aki képtelen szóban vagy írásban kapcsolatot létesíteni az európai kultúrkörrel.) Ebben az értelemben állítható, hogy az RMNY a XVI–XVII. századi magyar művelődés legfontosabb, leglényegesebb részének megismeréséhez nélkülözhetetlen adattár. (Komplementere lesz majd egyszer a hazai olvasmányműveltség forrásainak teljes és kritikailag feldolgozott corpora. A kettő együtt – vagyis a könyvtermelés és a könyvfogyasztás adattára – adhatja ki azt a művelődéstörténeti forrásanyagot, amely alapján a koraujkori magyar erudíció hiteles képe megrajzolható lesz.)

Az RMNY most megjelent 3. kötete az 1636–1655 közötti két évtized területi és nyelvi hungarikumait veszi számba mintegy ezer tételben. A könyvtermelés szerény, de mégis érzékelhető mennyiségi növekedését jelzi ez a szám: a 2. kötet közel 800 tétele 35 év nyomdai produktuma. Magyarországi nyomdahelyen 917 kiadvány jelent meg (illetve – ezt hangsúlyozni szükséges – ennyiről maradt fenn példány vagy következtethető ki megjelenése), a fennmaradó mintegy 80 külföldön magyar nyelven látott napvilágot. A legtöbb nyomtatvány lőcsei – 244 –, a trencsényi nyomda áll a második helyen 155 címmel, majd Várad (101), Gyulafehérvár (92) a sorrend, utánuk jön Pozsony (78), Bártfa (60), Nagyszombat (35), Kolozsvár (32) kiadvánnyal. Szebenben 26 könyv került ki a sajtó alól, Sárospatakon 24, Brassóban 19, Debrecenben 16, Kassán 12, Csepregen 10, Tejfaluban 9. Egy-egy kiadvány jelent meg Szenicén, Preszákán, Somorján és Kőszegen. A külföldi nyomtatóhelyek közül kiemelkedik Bécs, ahol 43 munka készült. A korszakban Németországban, Hollandiában, Svájcban és Itáliában jelentek meg magyarul nyomtatványok. Hollandiában Amszterdamban 6, Franekerben 1, Leidenben 5, Utrechtben 13 nyelvi hungarikum készült; Németországban Frankfurt am Main 2, Kassel 2, Königsberg 1, Nürnberg 3, Rostock 1, Ulm 1, Wittenberg 3 mű közreadásával gazdagította a magyar nyelvű könyvkiadást. A svájci Yverdornban 2 könyv jelent meg, Rómában pedig 3.

A statisztikai adatok szórványos szemlézése is jelzi a nyomtatóhelyek jelentőségének módosulását a megelőző korszakhoz képest. A XVI. században már termelő nyomdahelyek közül Kolozsvár például 1601–1635 között is még 60 művet bocsátott ki, Debrecen termelése 109-ről csökkent 16-ra. Lőcse válik a XVII. század legtermelékenyebb nyomtatóhelyévé, a városban 1614-ben létesült nyomda, kezdetben megszakításokkal működött, mégis 1635-ig már 104 nyomtatvány került ki a településről, és ez a tendencia folytatódott az RMNY 3. kötete által feltárt korban is. A külföldi magyar nyelvű nyomtatványok megjelenési helyei közül eltűnik Krakkó – mindössze 1627-ben jelenik meg egy kötet –, és Prága (a városban a század első két évtizedében még 8 mű látott napvilágot): az RMNY 3. kötetében e két város mint magyar nyelvű nyomtatványok előállítója már nem szerepel. Bécs jelentősége – érthetően – változatlan, a szintén ausztriai Grazban azonban csak 1605–1610 között készültek magyar nyelvű könyvek. (Elsősorban az akkoriban ott tanító Pázmánynak köszönhetően, az öt mű közül négyet ő írt.)

A nyomtatóhelyek jelentőségének változása a személyi okok mellett a kor történelmi eseményeivel magyarázható, az RMNY statisztikai jellegű elemzése jól szemlélteti a magyar – és részben az európai – történelem alakulását. Trencsén húsz év alatt 155 nyomtatványt produkált. A vesztes fehérhegyi csata után a Cseh- és Morvaországban a vallásuk miatt üldözött és Magyarországra menekült protestánsok alapították a szenicei nyomdát, majd az 1637–1664 között működő trencsénit, mely 1665-től Zsolnán folytatta tevékenységét. Ez okozza egyébként a magyarországi nyomtatványok nyelvi tarkaságában a biblikus cseh nyelvűek nagy számát. Szenci Kertész Ábrahám váradi műhelye 1639–1655 között 101 művet tett közzé; a történelem forgandósága miatt azonban ezután nem sokkal (1660-ban a város török kézre került) a település ismét nyomda nélkül maradt. Debrecenben 1651-től kezdődően mintegy tíz évig nem működött műhely; igaz, ennek főleg személyi okai voltak.

A szakirodalom egyik alaptétele, miszerint a XVII. századi magyarországi könyvkiadás szerkezete, jellege és tartalma kevésbé volt korszerű az előző századénál, ráadásul nyelvi összetételében is fokozatosan háttérbe szorult a magyar. *Csapodi Csaba* egy 1946-os írásában az 1640-es évek közepére helyezte azt az állapotot, amikor a magyar nyelvű munkák aránya kisebb lett a latinhoz viszonyítva. Az RMK első és második kötete alapján készített kimutatása szerint az 1641–1650 közötti tíz évben Magyarországon 340 nyomtatvány jelent meg, ezek közül 175 volt latin és 133 magyar nyelvű. (A fennmaradó művek németül és egyéb nyelveken láttak napvilágot.) Az RMNY teljesebb forrásanyaga alapján ebben az évtizedben 466 nyomtatvány jelent meg a történelmi Magyarország területén (ehhez járulnak még a vizsgálódásban figyelmen kívül hagyott külföldi magyar nyelvűek, ezek száma 31), a 466 hazai kiadványból latin 218, magyar 188. (A latin–magyar kétnyelvű kötetek mindkét nyelvnél szerepelnek.) Az arány árnyalatnyival kedvezőbb, és nem 1645-ben, hanem az évtized végén, 1648 körül következett be a fordulat a hazai könyvtermelés nyelvi összetételében. A recenzió keretei között e szerény példával csupán azt kívántuk érzékeltetni, hogy az RMNY alapján többek között alapvető, a nemzeti művelődés fejlődését érintő hipotéziseket lehet igazolni (netán cáfolni), vagy éppen új elgondolásokat, elméleteket segíthet napvilágra.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok 3. kötete *Heltai János*, *Holl Béla*, *Pa-vercsik Ilona*, *P. Vásárhelyi Judit* munkája; *Dörnyei Sándor*, *V. Ecsedy Judit* és *Käfer István* közreműködésével, *Heltai János* szerkesztésében, *Borsa Gedeon* és *Kulcsár Péter* lektorálásában jelent meg. Az előző két kötethez viszonyítva gyakorlatilag nem változott a szerkesztési elv, az apró eltérések inkább technikai jellegűek (pl. a tételek között a függelékre történő utalás a korábbi kötetekben App. volt, most nem rövidítve szerepel az Appendix elnevezés stb.).

Az RMNY harmadik kötete azonban immár elektronikus hordozón is hozzáférhető. Az Elektronikus Régi Magyar Könyvtár (eRMK) elnevezésű CD-ROM – mint korábban szó volt róla – az RMNY eddig megjelent köteteit, *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának* első és második részét (vagyis a nyelvi és a területi hungarikumokat), valamint *Sztripszky Hiador Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez* elnevezéssel 1912-ben megjelent kiegészítését tartalmazza. Egy lemezen található tehát a régi magyar könyvtermelés 1711-ig terjedő adatbázisa, és egy lemezen tanulmányozható a tudományos igényű

bibliográfia fejlődéstörténete a XIX. század végétől a XX. század végéig (vagy a XXI. század elejéig).

Kosáry Domokos a „Bevezetés” 1970-ben megjelent 2. kiadásának előszavában azt fejtegeti, miszerint ha a XIX. század elején élt Kovachich Márton György feltámadna, 1970-ben sok mindenben csodálkozna, de „mindjárt otthon érezte volna magát, mihelyt levéltári vagy könyvtári adatgyűjtésre kerül a sor.” Ezért – folytatja a történettudós – a korszerű tudományos igények és a lényegében kézműves-szintű technikai feltételek között meg kell teremteni az összhangot, vagyis a „technikai felszerelésünket és információkat tároló–szolgáltató rendszerünket is korszerűbbé kell fejlesztenünk.” Az Elektronikus Régi Magyar Könyvtár elkészülte és megjelenése éppen ennek a több mint harminc évvel ezelőtt leírt gondolatnak az egyik megvalósulását jelzi. Mi az a többlet, amit a digitalizált változat hozzáadhat a hagyományos formához?

A tartalomhoz, a tudományos megbízhatósághoz természetesen semmit. Az Arcanum Adatbázis Kft. „hozott anyagot”, vagyis a hat nyomtatott kötet adatait digitalizálta. A többlet a roppant mennyiségű információ gyorsabb kereshetőségében, szinte tetszés szerinti használatában van. Olyan adatbázis-kezelő programot kellett választani, amely az eltérő szintű és minőségű bibliográfiai leírásokat jól áttekinthetővé teszi, a szerényebb számítástechnikai ismeretekkel rendelkezők számára is könnyen kezelhető, ugyanakkor a programnak arra is képesnek kell lennie, hogy tudományos célokra is felhasználható legyen. Az Arcanum választása a *Folio Views* programra esett, amely már korábban is több CD-ROM szoftvere volt (pl. a *Nagy Iván-féle Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblázatokkal* is ezzel, illetve a korábbi verzióval készült.) A 4.2 változat nem igényel különösebb hardver és szoftver környezetet, átlagos személyi számítógépen is futtatható Windows 95 alatt. Indítása a telepítőprogram segítségével automatikus.

Az adatbázisban a nyomtatott kötetek tartalomjegyzéke alapján kényelmes a navigálás, böngészés. A *Folio Views* 4.2 természetesen alapvetően a sokoldalú keresést szolgálja. Többféle módon lehet keresni az eRMK-ban. A keresőeszköz segítségével egyszerűen kutathatunk a nyomtatott kötetek teljes szövegében előforduló szavakra, kifejezésekre. A bonyolultabb keresések a három keresősablon segítségével végezhetők el. Az „Egyszerű keresés” űrlapon a hat kötet egyes tételeinek számára, a nyomtatás helyére és idejére lehet keresni. Az „Összetett keresés” űrlap használatánál az egyes adatmezőkhöz kell beírni a keresett szót, kifejezést, fogalmat, adatot. A harmadik keresősablon az összes mutatóban egyszerre teszi lehetővé a kutatást. Természetesen ahhoz, hogy valaki jó hatásfokkal tudja használni az eRMK-t, a szoftver mellett el kell mélyednie az RMK és az RMNY közötti tartalmi és feldolgozásbeli különbségekben: az RMNY mint nyomtatott adatbázis értelemszerűen sokkal jobban strukturált XIX. századi elődjénél. (Az egyik alapvető eltérés éppen a kötetek mutatórendszerében figyelhető meg.)

Az átlagos érdeklődőnek, használónak valószínűleg elegendő a keresőeszköz, illetve a keresősablon használata. A bonyolultabb, bővített keresések a Keresés menü Bővített menüprogramjában az F2 billentyű megnyomásával vagy a Keresés eszköztár megfelelő gombjával aktiválhatók. A bővített kereséseknél a logikai operátorokat kell használni (és = a szavak mindegyikének szerepelnie kell egy keresési egységen belül; vagy = a keresett szavak bármelyikének, tehát legalább az egyiknek szerepelnie kell a keresési egységben; nem = a logikai operátort kö-

vető szó nem szerepelhet a keresési egységben; xvagy = a keresett két szó közül csak az egyik szerepelhet a keresési egységben, a kettő együtt nem). Kár azonban, hogy a keresőszoftver használatát kellő részletességgel bemutató „Súgó” (a bővített keresés módját elmagyarázó) résznél a példák nem az eRMK-ból, hanem egy Biblia-adatbázisból származnak.

Az eRMK az 1655-ig, tehát az RMNY három kötete által feldolgozott és feltárt időszakig tartalmazza – a nyomtatott változat alapján – a példányból ismert nyomtatványok címlapjának digitalizált fakszimiléjét. A találati eredmények kinyomtathatók. A Folio Views 4.2 természetesen számos egyéb elemmel, funkcióval, beállítással, menüponttal rendelkezik, ezek további lehetőséget nyújtanak az adatbázis tartalmának sokoldalú és szinte egyénre szabható felhasználásához. Az Elektronikus Régi Magyar Könyvtár kétszeresen is híd a múlt és a jelen között. Egyrészt nemzeti múltunk 1655-ig (1711-ig) terjedő szakaszának jobb megismerését teszi, teheti lehetővé, másrészt összeköti a magyar bibliográfia tudománytörténetét a jennel.

Pogány György

CULTIVATE – CULTURAL HERITAGE APPLICATION NETWORK

a kulturális örökség területén működő intézmények
és szakemberek hálózata

Könyvtáros, levéltáros vagy múzeumban dolgozik? Többet szeretne tudni az Európai Unió IST (Information Society Technologies, az információs társadalom technológiái) programjáról?

A CULTIVATE hálózatnak kelet- és nyugat-európai, valamint izraeli résztvevői vannak. A kulturális örökséggel foglalkozó hálózat tagjai: múzeumok, levéltárak, galériák, könyvtárak nonprofit szervezetek, kutatók, intézményvezetők, döntéshozók, információtechnológiai és tájékoztató szakemberek stb.

A programot az az igény hívta életre, hogy egy új struktúra és egy olyan hálózat jöjjön létre, amely az emberiség emlékezetével foglalkozó valamennyi intézmény együttműködését támogatja az Európai Bizottság IST programja keretében.

A CULTIVATE sokféle szolgáltatást nyújt a pályázók számára mind össz-európai szinten, mind az egyes országokban. E szolgáltatások közé tartozik:

- ◆ a **CULTIVATE** webhelye, amely az információk terjesztésére szolgál, (<http://www.cultivate-eu.org>)
- ◆ a **CULTIVATE Interactive** című web-magazin, amelynek témája a kulturális örökség és a kultúrával foglalkozó tartalomszolgáltatás, (<http://www.cultivate-int.org>)
- ◆ a **CULTIVATE-list**, elektronikus levelezőlista azok számára, akik az iránt érdeklődnek, hogyan jelenik meg a digitális örökség az IST programban (Ha csatlakozni kíván ehhez a listához, küldjön egy e-mailt a <mailto:majordomo@ukoln.ac.uk> címre, a következő szöveggel: subscribe cultivate-list írja a saját e-mail címét.)

A következő országokban van a CULTIVATE hálózatnak már működő vagy most alakuló országos központja:

Ausztria, Belgium, Bulgária, Cseh Köztársaság, Dánia, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Izrael, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország, Szlovák Köztársaság, Szlovénia

Ezek az országos központok összeurópai szinten folyamatosan együttműködnek, és tevékenységüket országos szinten összehangolják. Az illető ország nyelvén széles körű tájékoztatást nyújtanak honlapjukon és elektronikus levelezőlistákon.

Szeretne többet megtudni a CULTIVATE hálózat tevékenységéről és magyarországi központjáról? Látogasson el a CULTIVATE webhelyére a <http://www.cultivate-eu.org> címen!

A CULTIVATE az Európai Unió 5., kutatási és technológiafejlesztési keretprogramjának része; az IST programon belül az ún. kísérő intézkedések közé tartozik a multimédiás tartalommal és multimédiás eszközökkel foglalkozó III. kulcsakció keretében.

